

मेंदूतील केंद्रांचं उद्दीपन

श्रीमद् नामचैतन्य भानुदास

दि. ०२-०६-२००९

दैनिक सकाळ, मुंबई यांच्या सौजन्याने

मेंदूमध्ये पंचज्ञानेन्द्रियांच्या जाणीवांच्या नोंदींची पाच भिन्न केंद्रं असतात. तरी एखाद्या घटनेत एकाच वेळी अनेक जाणिवांची नोंद होऊ शकते. समजा एखाद्या लग्न सोहोळ्यात तुमचा घनिष्ठ बालमित्र अनेक वर्षांनी भेटला, तर त्याच्या बरोबर घालवलेले ते दोन तीन तास अविस्मरणीय ठरतात. काही वर्षांनी त्या मित्राची आठवण झाली, तरी बहुतांश केंद्रांवरच्या बऱ्याचश्या नोंदी क्षणार्धात आठवणी म्हणून समोर येतील. कारण त्या एकाच वेळी भिन्न भिन्न ठिकाणी नोंदल्या गेल्या आहेत. डोळ्यांनी पाहिलेली, मन प्रसन्न करणारी दृश्य सजावट आणि नव विवाहित दांपत्य, त्यात भर घालणारी कानावर पडणारी सनई चौघड्याची धून, मित्राशी बोलता बोलता पंक्तीत घेतलेल्या भोजनाचा आस्वाद. फुलं आणि अत्तरांचा किंवा सेंट्सचा धुंद करून टाकणारा सुगंध, सेंट्सच्या फवाऱ्यांच्या आल्हाददायक स्पर्शाने अंगावर उभे राहिलेले रोमांच, त्यात मित्रासोबत जुन्या आठवणींना दिलेला उजाळा आणि नंतरच्या आयुष्यात घडलेल्या घटनांचा दोघांनीही घेतलेला परामर्श. हे सारं मित्राच्या आठवणींशी निगडित असतं. मग त्या लग्नाची आठवण झाली तरी त्या बालमित्रा भोवती साऱ्या आठवणी केंद्रित होतील. अशा अनेक नोंदकेंद्रांशी निगडित असलेल्या असंख्य घटना आपल्या मेंदूत नोंदल्या गेलेल्या असतात. याला आपण सामूहिक नोंद म्हणूया. अशा एखाद्या सामूहिक नोंदीतील एखाद्या नोंदकेंद्राला मनाने स्पर्श करताच किंबहुना त्यातील एखाद्या केंद्रावरील नोंदीची आठवण होताच त्याच्याशी संलग्न असलेली बहुतांश केंद्रं उद्दीपित होतात. अशा वेळी माणूस सामूहिक नोंदींच्या जंजाळात नकळत गुरफटतो आणि विचारमग्न होतो. तो विचारांनी त्या परिस्थितीत आणि त्या काळात जातो. हे कसं होतं हे पाहण्यासाठी आपण अनेक बल्बस् जोडलेल्या एका आयताकृती बोर्डाचं उदाहरण घेऊ. प्रत्येक बल्ब हा कोणत्या ना कोणत्या गोष्टीचं नोंदकेंद्र आहे असं समजा. सामूहिक नोंदींच्या वेळी त्याचं एक सर्किट तयार झालेलं असतं. त्यातील सर्व नोंदकेंद्रं मेंदूतील वाहक पेशींनी जोडली गेलेली असतात. सर्वच बल्बस् वायरने जोडलेले असले तरी, त्या सर्किटला वीज पुरवठा होताक्षणी ठरावीक बल्बस्च पेटतील आणि ठरावीक आकृतीच दिसेल. अकारण सतत कोणते ना कोणते बल्ब आपण पेटवत राहिलो तर अनाठायी वीज खर्च होईल. याचप्रमाणे मेंदूतील कोणती ना कोणती नोंदकेंद्रं उद्दीपित करून आपण सतत विचार करत असतो. त्यात शरीरातील वीस टक्क्यांहून अधिक शक्ती (ग्लुकोज आणि ऑक्सिजन) आपण अनाठायी जाळत असतो. याविषयीची आणखी माहिती पुढच्या भागात.